

VIDETI KROZ NEPROZIRNOST REČI

(Džon Berdžer i Žan Mor, u saradnji sa Svenom Blombergom: *Sedmi čovek – knjiga u slikama i rečima o iskustvu stranih radnika u Evropi*, prevela s engleskog Slavica Miletić, Fabrika knjiga i Non-Aligned Books, Beograd, 2018)

Nakon što je dobio Bukerovu nagradu (1972) za knjigu *G*, Džon Berdžer (1926–2017) polovinu nagrade dodeljuje britanskim *Crnim panterima*, a drugu polovinu namenjuje studiji o migrantskom radu (*Sedmi čovek*) koju zajedno sa švajcarskim dokumentarnim fotografom Žanom Morom objavljuje 1975. Za ovu knjigu, koju je smatrao svojom najboljom, Berdžer je napisao i novi predgovor 2010, nekoliko godina pre smrti. U njemu upućuje na izvestan paradoks knjige koja se „podmladila“, uprkos zastareloj statistici na koju se oslanja (budući da danas postoje nove valute, nova geopolitička situacija, a fabrike su migratorne kao i ljudi i grade se tamo gde je jeftina radna snaga, umesto da se ona uvozi). Razlog za aktuelnost ove studije Berdžer vidi u koncentraciji globalne moći, odnosno dominaciji neoliberalnog kapitalizma koji on imenuje ekonomskim fašizmom ili neokolonijalizmom.

Autori ove knjige želeli su pokazati kako je 60-ih godina 20. veka ekonomija bogatih evropskih država postala u potpunosti zavisna od radnika iz siromašnih zemalja koji su počeli, često ilegalno, prekovremeno i za minimalne nadnice, obavljati najteže i najrizičnije poslove, tako stvarajući novu klasu *potproletarijata*. Trebalo je podstaći debatu i stvoriti uslove za veću radničku internacionalnu solidarnost. Cilj je svakako bio i „približiti se“ specifičnom iskustvu stranog radnika, mapirati ga da bi se jasnije shvatila politička stvarnost sveta u datom trenutku i da bi se učinila vidljivom nesloboda koja je povezana sa iskustvom onih koji su u njemu zarobljeni.

Iako su kritičari knjigu odbacili kao „površnu“, ignorišući je jer se nije uklapala u stroge žanrovske podela i oscilirala je između političkog ogleada, poezije, društveno-ekonomske analize, čitali su je upravo oni ljudi kojih se ticala, tako da je vrlo brzo prevedena na turski, grčki, arapski, portugalski, španski, pandžabi...

Sedmi čovek jeste svojevrsna „knjiga trenutaka“ zabeleženih slikama (koje su izvan dosoga reči) i rečima, razvrstanih u poglavlja nalik na filmske sekvence. Suprotno čisto ilustrativnoj funkciji, slike ovde „u nizu čine iskaz: iskaz koji je ravnopravan sa iskustvom teksta i s njim uporediv, ali je od njega različit“ (str. 11).

Možemo reći da je iskaz najmanja konstitutivna jedinica ove knjige. Berdžer je uspeo da nađe formulu kojom će naizgled ravnopravne iskaze smestiti u sasvim specifične odnose međusobne komunikacije gradeći jedinstven tekstualni poredak gde se neprekinuto i naizmenično, posebnim pripovedačkim ritmom, nižu i smenjuju različiti diskursi i registri. Precizno mapirani ekonomsko-socijalni (objektivni/strukturni) uslovi smeštaju se u tekstualnu ravan zajedno sa iskazima stvarnih radnika migranata, kojima se, tehnikom „izbliza“, izlaže priroda njihovog konkretnog iskustva.

Portugalski strani radnik: Znete kako je u našoj zemlji? Ima mnogo kapitalista, a oni drže novac i ništa s njim ne rade, čuvaju ga. Kao da iskopaš rupu, u nju položiš novac, onda zatrpaš rupu i nikad je ne otvoriš. (str. 42)

Jedan Turčin: Na selu šest meseci u godini spavaš zato što nema posla i što si siromašan. (str. 47)

Naracija, na momente hladna poput oka kamere, a katkad sasvim metaforična i poetična, uglavnom teče iz trećeg lica jednine muškog roda i iskazana je istorijskim prezentom koji obeležava i nedovršenu radnju/proces, tako pojačavajući efekat neizvesnosti i strepnje. Učestala je i upotreba prezenta u pasivnim konstrukcijama. Stiče se utisak da neko prisustvuje svemu što se dešava i to beleži, baš u trenutku kada se dešava. Naracija biva „prekinuta“ stalnim odmacima sa lične perspektive (prvi plan) na opšti plan predstavljen u ključu dijalektičkog materijalizma izvedene analize – citiranim delovima Marksovog *Komunističkog manifesta*, ili se oslanjajući na Marksovu teoriju političke ekonomije (drugi plan/društvena struktura), da bi se potom ponovo tehnikom *zumiranja* vratila na konkretno i pojedinačno.

Pozdravlja se sa svima. Nikog ne preskače... (str. 36) *Majka odobrava njegovu odluku.* (str. 37)

Bez vođstva revolucionarne partije, ekonomski i društveni odnosi koji stvaraju i održavaju seosko siromaštvo izgledaju nepromenljivi. Zato, oni najpreduzimljiviji rade jedinu stvar koja, bar naizgled, nudi nadu: odlaze.

Na porodičnim kolima do najbliže autobuske stanice nema više bogzna šta da se kaže. Pro-laze pored mnogih ljudi koji hodaju, jašu, napasaju stoku. (str. 37)

Tek onda kada shvatimo da imperijalizam u najvećoj mogućoj meri primenjuje opšti zakon nejednakog i kombinovanog razvoja, možemo razumeti svetsku istoriju u dvadesetom veku. (str. 39)

Za M. M. Bahtina iskaz je „kompleksna dijaloška pojava koju u interakcijskoj situaciji presijecaju različite vrijednosne silnice obilježene društvenim i ideološkim napetostima.“¹ Berdžer diskretno napominje da neki iskazi mogu biti tačni, ali neistiniti, zbog toga što nešto skrivaju; drugi pak mogu biti suviše uopšteni. Naizgled suprotni iskazi mogu biti istiniti, pri čemu nastupaju sa potpuno suprotnih ideoloških pozicija.

U poglavlju *Rad*, suprotstavljen je niz iskaza među kojima možemo prepoznati različite ideološke pozicije (apologete sistema vs. kritičari).

Od rata, a posebno tokom poslednjih petnaest godina, ekonomija Zapadne Evrope rasla je brže nego što je raslo stanovništvo. To je izazvalo manjak radne snage. U mediteranskim zemljama, naprotiv, postoji problem „prenaseljenosti“ zato što moderna medicina, nastala u zapadnim zemljama svuda smanjuje mortalitet dece i potiskuje bolesti. Tako se dogodilo da su ljudi bez posla počeli da odlaze tamo gde ima posla: posla koji je, sve u svemu, a posebno po njihovim merilima, dobro plaćen. (str. 122)

Berdžer tvrdi da nijedan iskaz u ovom objašnjenju nije neistinit, a da ono ipak prekriva istinu, i navodi nas na jedno suštinsko pitanje: *da li je moguće videti kroz neprozirnost reči?* (str. 122).

¹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27912> (pristupljeno 17. 5. 2018).

Nestašica radne snage u Evropi nije posledica premalog broja stanovnika. To je specifična nestašica u specifičnom sistemu proizvodnje. Nema dovoljno radnika koji su voljni da rade slabo plaćene fizičke poslove za ponuđenu platu. (str. 122)

Inkorporiranjem radikalno suprotstavljenih tački gledišta u jedan tekst, stvara se određena vrsta tenzije među iskazima. Ovaj postupak je revolucionaran jer pravi pukotine u diskursu zvanične ideologije, odnosno u vladajućem „režimu istine“, problematizujući njegovu logičnost i samorazumljivost.

Strani radnik: mogli biste nas zvati evropski crnci. (str. 122)

Uzimaju naš novac, uzimaju naše poslove, uzimaju naše kuće. (str. 118) Svi oni nose noževe.

Nijedna žena nije sigurna. Žive u barakama kao životinje. (str. 119)

Strani radnik: Ukoliko želiš da zarađuješ koliko mi zarađujemo, treba samo da radiš poslove koje mi radimo. (str. 141)

Kada siromašni imaju novca, to ukazuje na kriminal. (str. 213)

Iskazima domaćeg (lokalnog) stanovništva koje je često neprijateljski raspoloženo prema stranim radnicima suprotstavljeni su iskazi iz pozicije samih stranih radnika. Osim toga, kroz navedene citate, čitaoci mogu posvedočiti kako se decenijama perpetuiraju opšta mesta viđenja „drugog“ kao pretnje, koja posebno dobijaju na snazi danas, u doba izbegličke krize.

Jezik prećutkivanjem reprodukuje podele koje proglašava za „prirodne“. Opšteprihvaćena je podela zemalja na ekonomski razvijene i nerazvijene (ili, danas, „zemlje u razvoju“) iako one to nisu po sebi, već usled tzv. „onerazvijanja“ – procesa koji metropolitiski razvijeni svet sprovodi izvlačenjem sirovina i bogatstava iz „nerazvijenog sveta“. Na sličan način moderno siromaštvo (a pre svega seosko) nema prirodnu osnovu, već društvenu (koja se stalno prikrija), a to su ekonomski odnosi koji se upliću između zemlje i seljaka (kamate na zajam, porezi, prinudni rad).

Pretpostavka masovne proizvodnje jeste da je većina radnika koji u njoj učestvuju ne-kvalifikovana. Henri Ford je 20-ih godina 20. veka tvrdio da 79% radnika može da nauči svoj posao za 8 dana, a 43% za dan. Takođe je tvrdio da medicinskim pregledima nije utvrđeno da ovako monoton rad može izazvati bilo kakve telesne nepravilnosti. Ovi iskazi u svojoj tobožnjoj neutralnosti mogu biti tačni, ali ne i za iskustvo radnika. Tempo rada i repetitivnost čine da njegovo telo „gubi pamet u tom pokretu“ (str. 101). U mrtvom mehanizmu fabrike, radnici znaju da je sve ono što rade „odvojeno od svake veštine kojom raspolažu“ (str. 103). Posebno je zanimljiv primer stranog radnika iz klanice koji svedoči kako svakodnevno pristizu nove reke glava koje treba oprati, i kome počinje da se priviđa da mašine zapravo umnožavaju životinje, od jedne praveći stotine.

Mašine umnožavaju trupla. Glave koje pere su one iste koje je prao juče. [...] Nije bio žrtva tih obmana. Nikom nije o njima govorio. Nisu mu smetale u radu. Nije u njih verovao. One su prosto bile oblik koji je povremeno poprimala njegova nelagoda. (str. 140)

Teret ovog halucinatornog iskustva nije samo u traumatičnom ponavljanju, već upravo u nemogućnosti da se ono artikuliše i izrazi.

Preći sa ekonomske teorije na manje apstraktan jezik prilikom opisivanja realnosti radnika migranta znači uvesti metaforu kao privremeno sredstvo koje ne zamenjuje teoriju, već je upotpunjuje. Za Berdžera je strani radnik po mnogo čemu nalik „figuri u snu koju sanja nepoznati snevač“ (str. 47). Budući da je intencionalnost stranog radnika prožeta istorijskim nužnostima kojih on nije svestan, njegov život izgleda kao „san koji sanja neko drugi“ (str. 47). Njegova želja da migracija bude „privremena“ poklapa se sa interesom kapitalizma. Ona je moguća. Međutim, poput figure u snu koja bezuspešno želi da govori i dela, on se nužno prepušta toku na koji nema nikakav uticaj. Na sličan način, strani radnik stupa u polje/poredak stvarnosti u kome je sadašnjost koju živi u stalnom raskoraku sa njegovim viđenjem vlastitog sna. Stoga se on ispostavlja kao košmar. Nemoguće ga je do-sanjati, niti je moguće iz njega se probuditi.

Posebna pažnja u knjizi posvećuje se „izglobljenom“ vremenu u prinudnom odsustvu. Iako želi da postigne „dinamiku odsutnu u situaciji u kojoj je rođen“, strani radnik u novonastaloj situaciji živi stvarnost koju čine samo rad i umor koji ga prati. Njegovi dani se nižu „kao telegrafski stubovi“ (str. 193). Njegov život pretvara se u niz statičnih slika kojima se nada da će radom ponovo udahnuti život i pokrenuti ih. Novonastalo stanje Berdžer analizira fenomenološki, oslanjajući se na psihoanalitičke pojmove melanholije i žaljenja u kojima se osoba koja žali vraća u prošlost da bi ponovo preživela svoj udeo u tom životu. Ono što je novo u Berdžerovoj analizi jeste što se simptomi melanholije i zaprečene sadašnjosti ne tumače isključivo kroz ličnu prošlost i strogo privatnu/porodičnu perspektivu, već se na datom primeru pokazuje kako je ona društveno indukovana, kroz specifičnu sferu fenomena „mrtvog rada“ i dokolice koja se ne može ni ispuniti, ni „odgoditi“.

Smestiti iskaze ljudi koje sistem tretira kao večna, uvek zamenjiva i potrošna, bezimena tela u poredak teksta koji ima svoju javnu, društvenu i političku dimenziju, znači pokazati naličje sistema kroz pokušaj artikulacije onog što je osuđeno na neiskazivo i cenzurisano, uvažavajući sve otpore i „nepokornosti stvarnog“ (str. 10). Metafora efektno razotkriva veo argumenata i demistifikuje „zdravorazumsko“, „prirodno“ i „neupitno“. Čitanjem *Sedmog čoveka* približavamo se iskustvu drugog bez koga je nemoguće razumeti fenomene sveta u kojem i sami živimo. To je svojevrsno „rasklapanje sveta viđenog s našeg sopstvenog mesta u njemu i njegovo ponovno sklapanje s tačke gledanja druge osobe“ (str. 97). Uz Berdžerovu napomenu da „iskustvo drugog nije prosto drugačiji unutrašnji odnos prema istim spoljašnjim činjenicama, već je drugačiji sam sklop činjenica čije je on središte“ (str. 98).